

Українська мова

її початки, розвиток та характеристичні її прикмети.

Почуття потреби короткого орієнтаційного вияснення в кардинальнім для нас, та зі всіх боків затемнюванім питанні про українську мову, її початки та характеристичні її прикмети спонукало мене зібрати тут до купи все те, що ми про цю річ тепер знаємо. Може вдасться тим досягнути, щоб у нас виробилась одностайна думка в цій преважній справі.

Бо з поглядами на нашу мову вийшло у нас таке, як з поглядами на Київську Русь, що все ще панує у нас непевність, що вона таке була, відки вона взялась, чия вона була, хто до неї має право. Ми попали в залежність від чужинецької наукової ідеології та сліпо повтаряли, що чужинці нас про те навчали. Як з Київської Русі зробили вони „общеруську“ державу, так було їм ще потрібно і мову Київської Русі зробити „общеруською“, з чого зродилася у них теорія „праруської“ мови, „праруської“ єдності, щоб виправдати „єдину неділимую“ політичну єдність в найновіших часах, яку саме життя і чим раз глибше пізнання історичного розвитку українського народу вповні заперечувало. Наслідки того були такі, що і ми самі не знали, і досі ще напевно не знаєм правдивої ціни тому, що наші предки на ниві мовної культури створили, яких успіхів досягнули. А був у нас славний, розкішний розвиток нашої мови в старій добі, так розкішний, що та мова своєю високою культурою ще навіть і тоді, коли український народ стратив свою державність, свою політичну самостійність, здобула собі нові терени в Литві і Молдавії, зробила могутній посів культури в Московщині, підбила Білорусь зовсім під свій вплив. Але ми того факту ще й досі майже зовсім несвідомі, що великі здобутки духа українського народу запліднювали тоді думку усіх його сусідів. Яка велика була його сила, видно з того, що саме в Московщині збереглися в переписі наші найкращі літературні твори, як *Повість временних літ*, *Слово о полку Ігоревім* і багато інших¹⁾. Дух той не переставав і далі творити нове в новіших часах, створив нову, пишну літературну мову, відповідно до потреб нового часу, складав в ній нові твори, не менш знамениті своєю ідейністю, своєю службою вищій культурі. Але ми цього і досі недоцінюєм, і досі трохи не зі зневагою на них дивимось, бо чужинецька наукова ідеологія уважала потрібним про це мовчати або представляти той розвиток і поступ як зіпсуття, як каліцтво. І ми повірили чужинцям на слово, ми повірили, що аж з Енеїдою Котляревського ми на світ народилися та що все те, що

¹⁾ Кілька малих відхилень автора від правопису, що його придержуємося, оставляємо без зміни. *Ред.*

перед тим у нас було, була мертвечина, був страшний занепад. Хоч в найновших часах наше пізнання правдивого стану трохи збільшилося; ми все таки ще й тепер якось не довіряємо тому, що у нас в XVI. і XVII. в. кипіло духове життя та так сильно бурхало, що воно знов таки і Московщину наново запліднило.

Тим більше треба, щоб ми пізнали і в справі української мови усю правду, пізнали правдиву ціну творчого духа українського народу.

1. Українська мова є мова словянська. Про ступень її споріднення з іншими словянськими мовами є дві теорії: одна — виводить українську мову, як і всі інші словянські мови, прямо і безпосередно з одного з діалектів прасловянської мови, так що всі словянські мови собі сестри; друга — після спільної прасловянської доби установляє ще окрему добу „праруську“, з якої нібито аж пізніше (в XII. в.) відокремилася українська, російська (великоруська) і білоруська мова. В моїй граматиці (Smal, Stockuj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien, 1913) і в окремих працях: Розвиток поглядів про семю словянських мов і їх взаємне споріднення, Прага 1927, та „Східні Слов'яни“, Україна, Київ 1927, подана уся література цього питання. Там я рішучо поборою теорію окремої східнословянської („праруської“) спільноти і доказую безпідставність окремої „праруської“ мови.

2. Українська мова бере свій початок прямо і безпосередно з того прасловянського діалекту, яким говорили прасловянські роди і племена східнословянської області під кінець прасловянської доби. Ця область сусідувала в словянській прабатьківщині на південь з областю південнословянських діалектів — хорватського, сербського і словінського (болгарського), на північ з областю білоруського діалекту (племен Дреговичів і Кривичів), а на захід з областями західнословянських діалектів — польського, словацького і чеського. Про таке сусідство свідчить спільність деяких дуже давніх звукових явищ то з одною то з другою діалектичною групою.

3. В VI. і VII. в. по Хр. велика частина словянських племен вивандрувала поза межі своєї словянської прабатьківщини між Вислою і Дніпром на всі сторони світа (на південь, на захід і на північ), здобуваючи собі нові терени. Ті ж словянські племена, з яких склався опісля український народ, тільки в малій мірі посунулися тоді поза межі словянської прабатьківщини на схід за Дніпро, в значно більшій мірі лишилися вони на своїх давніх місцях, а крім того зайняли ще ті південні і західні території словянської прабатьківщини, з яких вивандрували південно- і західно-словянські племена, так що найбільшу частину колишньої словянської прабатьківщини від найдавніших часів, а тим то і центральне становище серед словянських мов, ще й тепер займає український народ. Міграція українських племен ішла на схід, південь і захід.

4. Тоді то, з тим розходом словянських племен, закінчилася формально спільна словянська доба. Але звязки між поодинокими частинами великого словянського народу, між словянськими племенами, тим ще не зовсім перервалися, хіба що послабшали. Хоч словянські племена на нових оселях попали в нове, чужинецьке оточення, все ж таки ще досить довгий час живуть вони давньою спільною традицією, розробляють в своїй мові винесені з прабатьківщини зародки і розвиткові тенденції останньої спільної доби.

5. З тої першої, ще діалектичної доби винесла українська мова такі важніші свої признаки, що вже тоді вирізняли її як діалект прасловянської мови від інших таких діалектів в окрему діалектичну одиницю¹⁾, а саме:

1. твёрду вимову шелестівок **т, д, н, л, с, з** перед чистими голосівками **е (а), і**, отже **те, де, не, ле, се, зе, та...**, **ти, ди, ни, ли, си, зи** (вимовляй як **ті...**);

2. дифтонги **ай, ей, ий, ой, ой, шй**;

3. **и** з первісного **зи**, **ни** з первісного **ьн** (добрий, сліпий, пий, бий, мий, костий, грудий...);

4. обі голосівки **х** і **ь** в деяких позиціях стають безголосими з тенденцією повної редукації, в інших позиціях слідна вже у них тенденція прояснитися в повні голосівки: **х** на одкрите **о**, а **ь** на **е**;

5. тенденцію заміни носових звуків на чисто ротові, а саме **а** на дифтонг **'а**, а **о** на **у**;

6. різниця між довгими і короткими голосівками зникає;

7. **о** замість **е** на початку деяких слів (один, озеро...);

8. **л** епентетичне в сполуках губних шелестівок з преіотованими голосівками (земля, гребля, крапля, мовляти...);

9. **сѣ** в лок. одн. з **хѣ**;

10. **цкѣ, зкѣ** з **ккѣ, гкѣ**;

11. **ч, дж(ж)** з **тй, дй** (т. зн. з такої вимови, як тепер вимовляється *ть, дь*), а так само **чи, чь** з **кти, гти, кть, гть**;

12. вимову **г** як **з** (не *зг*);

13. повноголос (золото, береза; роз-, локоть, але рало...);

14. **оа** з **еа** (молоти — мелю), **ха** з **ьа** (пзанх з пьанх, повний);

¹⁾ Найбільш певну підпору і критерій для розуміння і правильної оцінки мовних явищ української мови в її початках дає нам граматика староцерковнословянської мови, уложена на основі найстарших її пам'яток, порівняльна граматика словянських мов, та врешті і граматика прасловянської мови як добуток дотеперішнього пізнання на ниві словянського мовознавства. На цій основі зібрані наведені вище признаки.

15. ры, лы з рх, лх (кривавий, гриміти, глитай, блиха, дрива);

16. та, да злегчуються в а (плела — плету, вела — веду);

17. закінчення -змь в інстр. одн. О-пнів (богзмь); зак. -ѣ в ген. одн. м'якої женської відміни; зак. -шь в 2. ос. одн., -ть в 3. ос. одн. і мн., -мо в 1. ос. мн.

6. Аж згодом словянські племена формують свої тісніші державні твори, індивідуалізуються, починають жити своїм окремішнім духовим життям та творити і в мові нові, свої власні закони. Так в IX. в., з появою Русів, з заснованням в Києві держави Русь, починається історичне і окремішне культурне життя цих східнословянських племен, що з часом об'єдналися в своїй державі Київській Русі в один народ. Були це ті племена: Поляни, Деревляни, Волиняни, Бужани, Дуліби, Лучани, Уличі, Тиверці і Сіверяни.

7. Із спільного державного і культурного життя виникає потреба мати свою спільну мову. Не сталася нею мова жадного з названих племен, а мова староболгарська, що прийшла на Русь з Болгарії враз з християнством і староболгарськими церковними книгами. Тим природний розвиток мови названих племен в спільну національну мову заломився. Але беручи на увагу, що різниці між тодішніми словянськими мовами були ще не великі, мова староболгарська як церковна мова на Русі з порушеною, цебто *українізованою* своєю вимовою не відчувалася як зовсім чужа і могла легко статися тою спільною мовою. „**СЛОВЕНСКА МОВКА И РОССЬСКИИ ЄДИНА**“ — каже наш літописець, виправдуючи тим цей історичний факт. Вона щонайменше послужила за зразок такої спільної мови, дала рамки її дальшого розвитку. Так справді сталося. Вже небагом (в XI. в.) бачимо на таких церковних і літературних пам'ятниках як *Зборники Святослава*, *Архангельська Євангелія*, т. зв. *Несторова літопись*, *Слово о полку Ігоревім*, *Євангелія галицька*, *Галицько-волинська літопись* та інші, що та первісно староболгарська мова дуже значно зукраїнізувалася та значно відбігла від свого первовзору. Вона вже й називається руською мовою, бо була мовою Київської Русі, мовою об'єднаної тою державою „руської“ нації, засобом її культурного і літературного виразу. Цей процес порушення (поукраїніщення) ішов нестримно далі, так що в XIV. в., хоч Київська Русь і Галицько-волинська українська держава перестала вже існувати, ця руська (українська) мова стала державною і дипломатичною мовою Литви, що об'єднала коло себе українські і білоруські землі і народи, та Молдавії, що стояла завсіди в дуже тісних культурних взаєминах з Галичиною. Найкращі пам'ятки цієї мови з XIV. і XV. в. маємо в галицьких і т. зв. *буковинських (молдавських) грамотах*, доки столицею Молдавії була Сучава.

8. Тільки в церковних книгах і як богослужевна мова лишилася на Русі і далі стара церковна мова. Але і тут староболгарський її характер значно змінився не тільки тим, що вимову її на Русі зовсім поукраїнщено, але і тим, що з часом і деякі форми, а навіть і словарний її засіб пристосовано де-вчим до української мови, щоб зробити її більше зрозумілою українському народові. Реакцію проти такого розвиткового напрямку, а за удержанням її первісної чистоти підняли митрополит *Кипріян* (1375—1406) і Григорій *Цамвлак* (1415—1418), оба родом Болгари, що вийшовши з школи болгарського патріарха *Евтимія*, старалися і на Русі перевести задуману ним реформу та взялися чистити книги церковні від всяких „русизмів“ і реституувати в них первісний староболгарський текст. Підпомагав їх заходи більший вплив церковних книг з Болгарії, а особливо з Сербії в тих часах. Але наслідки тої реакції не були великі. Поукраїнщена вимова церковної мови лишилася і далі, прийнялися хіба тільки деякі графічні і правописні зміни. Видана 1581. р. перша повна *Острозька Біблія* показує стан церковної мови на Русі, де добре вміли тоді відрізняти різні редакції церковної мови: болгарську, молдаво-волоську, московську і руську, Підприємливі друкарі брати Мамоничі друкують у своїй друкарні у Вільні в другій половині XVI. в. церковні книги в усіх тих редакціях. Першу граматику церковної мови в її руській (українській) редакції уложив 1618. р. *Мелетій Смотрицький*. В міру зросту і розвитку живої літературної і урядової руської (української) мови різниці між нею а церковною мовою ставали все більші. Церковна мова як консервативна, більш-менш незмінна, ставала мертвою і все менш зрозумілою, так що треба було вже аж словника, щоби її хоч священики ліпше розуміли. Такий словник церковнослов'янсько-український після інших спроб Зизанія уложив і видав друком 1627. р. Памва *Беринда*.

9. В цій першій добі вже самостійного, індивідуального життя української мови розвинулися в ній далі такі важніші признаки ¹⁾:

1.) и (що вимовлялося досі як *і*) і ѡ (що вимовлялося досі грубше і глибше ніж нинішнє *и*) зливаються до купи в теперішнє *и*;

2.) з там, де воно стало безголосю голосівкою, редукується вповні і випадає без сліду, або в інших позиціях замінюється на *о*; так само ѣ, де воно стало безголосю голосівкою, або редукується дорешти і випадає без сліду, або лишає по собі слід в помягченні попередущих шелестівок *ч, д, л, н, (р) ь, з, ц*, або в інших позиціях замінюється на *е*;

3.) наслідком того скількість складів слова меншає, склади з одкритих стають закритими, одкривається поле для повнішої

¹⁾ На жаль не маємо ще докладної граматики української мови цієї доби, зложеної на основі зовсім певних українсько-руських пам'яток.

асиміляції, випаду і вставки шелестівок, для зміни голосівок в закритих складах, вставки голосівок *e* або *o*, зміни шелестівок у визвуку;

4.) після *ч, ж, ш, щ*, замінюється деколи *e* на *o* (пшоно, жорна, чоло, чотири);

5.) *ѣ*, що перейшло в цю добу з такою вимовою як дифтонг *ie* з більш то менш (як до позиції) закритим основним звуком *e*, звільна монофтонгізується в таке *i*, яке помягчує попередущі шелестівки *т, д, л, н, ґ, з, ц*;

6.) дифтонг *ia* з *ѣ* розвивається в *ѣа*, яке помягчує попередущі шелестівки *т, д, л, н, (р), ґ, з, ц*;

7.) нове помягчення шелестівок *т, д, л, н, (р), ґ, з, ц* через нові рефлексії колишніх *ь, ѣ, ѣ* на *ть, дь, ль, нь, (рь), ґь, зь, ць*;

8.) праслов'янські м'які сполуки *лє, нє, рє, цє, лї, нї, рї, цї* тверднуть і вимовляються як *ле, не, ре, це* (поле, полем, до него, море, морем, серце, серцем) *ли, ни, ри, ци* (на землі, на кони, до них, на поли, в морі...);

9.) здвоєння м'яких шелестівок в сполуці з наступним *ѣ, ѣа, ѣю* (життя...);

10.) нові дифтонги *Ау, Еу, Іу, Іу, Оу, Уу* з наведених голосівок і наступного, належного до одного складу з ними, білябіяльного *В* (правда, кров, кривда...); тому і прийнялося у нас писання цих дифтонгів як *ав, ев, ив, ів, ов, ув*;

11.) *к* міняється (чергується) з *ѣ*;

12.) перезвук первісного одкритого *Е* на закриті *Е*, а далі на *Ѣ* в закритих складах: *шѣсть, сѣдмь, камѣнь* (в XII в.);

13.) перезвук первісного одкритого *О* в закритому складі на закриті *О*, а далі на *У* і врешті на *І*;

14.) з чужими словами приймається чужа шелестівка *Г*;

15.) занепад окремих форм для дуаліс;

16.) занепад іменникової відміни у прикметників;

17.) замість дієприкметникових форм виринає одна дієприслівникова форма (читаючи, прочитавши...);

18.) занепад родових р'язниць в множині прикметникової відміни;

19.) форма генетива у живих муж. істот перебирає функцію акузатива;

20.) форма акузатива мн. перебирає функцію номінатива;

21.) сила аналогії починає об'єднувати всі муж. іменники, поширює у них закінчення —*У*, —*Ю* в ген., льок. одн., зак.-*ОВИ* в дат. одн., зак. —*ОВ* в ген. мн., зак. —*АМ*, —*АМИ*, —*АХ* в мн.;

22.) занепад аориста, імперфекта і супіна;

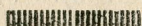
23.) зак. 3. ос. одн. *ТЬ* занепадає у дієслів після попередущого *Е, Є*; імперативні форми на —*ѢМ*, —*ѢТЕ* приймаються у дієслів на —*ИТИ*;

24.) зложене перфектум перебирає функцію аориста й імперфекта; в 3. ос. одн. зникає помічне *ЕСТЬ*...

Ці зміни доконувалися звільна впродовж століть аж до XVI. в., доки не скристалізувалися в загальні норми, закони. В словотворі і синтаксі доконалися також важні зміни, яких не можна ще так спеціалізувати як зміни звукові і морфологічні. І в наголошуванні слів показується вже сила аналогії.

10. В XVI. в. виринули нові вимоги культурного життя. Його провід намість князів, вельмож і шляхти, що свою роль провідників народу, поскільки на це дозволили історичні умовини, відограла (невдале повстання під проводом кн. Глинського 1508. р. і унія люблінська 1569. р.), бере в свої руки нова соціальна верства, „люди посполиті“, міщанство, а далі козацтво. Міщанство організує брацтва, закладає школи, друкарні, дбає про більш загальну, не тільки церковну освіту народу. Помічається лаяцизація духового життя. Крім того з високих шкіл в сусідських краях (з Праги і Кракова), а також з Італії повів новий дух. Відчулася потреба і Біблію перекласти з церковно-словянської мови на мову „руськую“. Виконав це діло др. Франциск *Скорина* вже 1517—1519. р. Але Скорина в своїй „Руській Біблії“, з виїмком „передмов“ і „додатків“, де взорувався на чеській Біблії, обмежився ще тільки на переклад найбільш незрозумілих слів і зворотів церковнословянського тексту, на синтактичні і лексикальні порушення мови, полишаючи сяк-так зрозуміле майже без зміни, а хоч сам Білорус, з Полоцька родом, мова його перекладу, як це показує і правопис, носить ледви кілька слідів білоруської вимови. (Докінчення буде).

X.

Здалека і зблизька.

(Критичні завваги і рефлексії).

Зміст: Пожар Райхстагу і пожар Європи. — „Провокація“. — Спільний фронт комуністів і соціалістів. — „Невражливість“ Європи. — Дмитро Мережковський про сучасний світ. — М. Здзеховський про „пакти неагресії“ з більшовиками. Арцибашев про комуністів. — Вина царського уряду. — Страх перед абсолютною Правдою. — „Нинішний світ — це пустарі!“ — Про „інтегральний націоналізм“ у Франції, фашизм та гітлеризм і більшовизм. — Релігія і політика. — Релігія — центральна проблема сучасної культури.

Пожар „Райхстагу“. Пожар Райхстагу — це пожар Європи, це здійснювання мрії комуніста Ясінського, висловленої у книжці п. з. „Pałę Pażyż“. Нині — пожар Райхстагу. Вчора комуністичне повстання в Женеві. Нині і вчора і позавчора пожежа католицьких церков і монастирів в Іспанії. Колись — спроба комуністичної революції у Відні і вогонь у віденській „Палаті Справедливости“. Колись комуністи висадили катедру у Софії, столиці Болгарії. Це все поодинокі вибухи більшовицького вулкану. Це все — прояви якоїсь одної жахливої хвороби. Вона